

УДК 343.985.3+343.14

Ю.В. Циганюк, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Інституту інтелектуальної власності Національного університету
«Одеська юридична академія» в м. Києві, адвокат

О.В. Кравчук, кандидат юридичних наук,
заступник начальника Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Хмельницькій області

С.А. Крушинський, старший викладач
кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто проблемні аспекти регулювання Кримінальним процесуальним кодексом України питання про залучення експерта стороною захисту. Обґрунтовано необхідність законодавчого усунення прогалів і колізій у правовому регулюванні цього питання.

Ключові слова: експерт, експертиза, залучення експерта, сторона захисту, договірні умови, слідчий суддя.

Рассмотрены проблемные аспекты регулирования Уголовным процессуальным кодексом Украины вопроса о привлечении эксперта стороной защиты. Обоснована необходимость законодательного устранения недочетов и коллизий в правовом регулировании этого вопроса.

The article deals with the problematic issues of regulation Criminal Procedure Code to attract the defense expert. The necessity of legislation to eliminate the gaps and conflicts in the legal regulation with the involvement of expert is explained.

На цей час серед невирішених питань теоретико-прикладного характеру у кримінальному процесі залишається проблема реалізації стороною захисту своїх процесуальних прав, одним з яких є право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертиз, у тому числі обов'язкових. З реалізацією цього новелістичного положення Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) на практиці виникає чимало проблемних питань як у сторони захисту, так і в інших учасників кримінального провадження.

Вирішенню зазначеної проблеми, а також інших проблем щодо організації судово-експертної діяльності присвятили праці багато вітчизняних та зарубіжних

вчених-процесуалістів і криміналістів, серед яких В.Д. Арсеньєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломеева, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, О.М. Зінін, А.В. Іщенко, В.Я. Колдін, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, В.Т. Нор, Ю.К. Орлов, І.Л. Петрухін, О.Р. Россинська, М.Я. Сегай, Т.В. Сахнова, О.В. Селіна, С.А. Шейфер, О.Р. Шляхов, О.О. Ейсман, М.П. Яблоков та інші.

Упродовж багатьох років вчені неодноразово наголошували на необхідності розширення прав захисника у кримінальному процесі. Завдяки їх зусиллям було створено серйозне теоретичне та методологічне підґрунтя для сучасних і майбутніх наукових розробок. Проте нині, коли актуальним залишається питання щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері кримінального судочинства та реформування правоохоронної системи у цілому, є необхідність акцентувати увагу на розв'язанні й цієї проблеми.

Отже, метою статті є аналіз чинного законодавства України, що регулює процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту, та формулювання пропозицій щодо усунення наявних теоретичних і практичних проблем.

Прийняття 13 квітня 2012 року нового КПК України ознаменувалося запровадженням низки нових для вітчизняного кримінального судочинства норм, інститутів і процедур, значною мірою спрямованих на подальше затвердження змагальності сторін кримінального провадження. Суть засади змагальності сторін і свободи у поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України), зокрема, полягає в тому, що вони мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів. При цьому згідно з частиною третьою ст. 93 КПК України сторона захисту збирає докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, ініціює проведення слідчих (розшукових), у тому числі негласних, та інших процесуальних дій, а також проводить інші дії, спрямовані на забезпечення та подання до суду належних і допустимих доказів [1].

Згідно з частиною першою ст. 47 КПК України захисник (він же адвокат відповідно до частини першої ст. 45 КПК України) зобов'язаний використовувати засоби захисту (у тому числі збирати докази з використанням спеціальних знань експертів, висновки яких згідно з частиною другою ст. 82 КПК України є процесуальним джерелом доказів), передбачені цим Кодексом та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [1].

Дослідники слушно наголошують на трьох можливих варіантах залучення експерта стороною захисту до кримінального провадження: шляхом направлення обґрунтованого клопотання про проведення експертизи слідчому чи прокурору, у разі їх відмови — звернення до слідчого судді, а також самостійного залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі й обов'язкової [2, с. 327].

При цьому згідно з частиною другою ст. 242 КПК України обов'язковою є експертиза щодо:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України (далі — КК України) [1].

Отже, сторона захисту може самостійно (без звернення до слідчого, прокурора, слідчого судді) отримати висновок експерта з питань, що потребують спеціальних знань, і надалі подати його органу досудового розслідування чи суду для обґрунтування своєї правової позиції. Таку можливість передбачено і п. 10 частини першої ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, які потребують спеціальних знань [3].

Такі нововведення є доволі слушними, адже покликані ліквідувати нерівність сторін, за якої висновок експерта мав доказову силу лише тоді, коли експертизу призначали постановою слідчого, прокурора чи ухвалою суду.

Водночас у новому КПК України не визначено форми реалізації стороною захисту права на самостійне залучення експерта. Також не зрозуміло, який документ у цьому випадку буде підставою для проведення експертизи: доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ, що має містити інформацію про особу, яку залучають як експерта, запитання, які ставлять експерту, перелік матеріалів (зразків, об'єктів дослідження, документів), що їх надають для дослідження, попередження про відповідальність експерта тощо. Особливої уваги та нового теоретичного осмислення потребують і питання щодо ролі експерта у цьому процесі та його керівників, роль і значущість яких значно зменшено у Кодексі — сторони самі обирають особу експерта [4, с. 33—35].

Проте слід зазначити, що жодні зміни, які відбуваються чи відбуватимуться у процесуальному законодавстві, не можуть і не зможуть вплинути на суть і наукову обґрунтованість експертного дослідження. Тобто перехід на договірні умови виконання експертиз приватними експертами (установами) не повинен впливати на якість кримінального провадження [4, с. 33—35].

Зрозуміло, що, залучаючи експерта на договірних умовах, сторона захисту має оплатити його роботу. Це підтверджено і частиною четвертою ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якою проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника здійснюється за рахунок замовника [5]. Проте, якщо підозрюваний чи його захисник самостійно не здатні

залучити експерта, у тому числі й через фінансову неспроможність, допомогти їм у цьому може слідчий суддя за відповідним клопотанням. При цьому сторона захисту повинна довести (а також подати потрібні докази), що вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин і мотивувати необхідність його залучення (частина шоста ст. 244 КПК України).

Звичайно, впровадження договірних засад проведення експертиз у межах, передбачених КПК України, розширює повноваження сторони захисту в питанні залучення доказів і підкреслює змагальний характер кримінальної процесуальної діяльності сторін кримінального впровадження. Такої думки дотримується і І.В. Гора, який вважає, що КПК України посилює гарантії прав громадян у судочинстві та розширює можливості щодо участі сторін кримінального провадження та їх представників у процесі доказування, що визначено принципом змагальності та рівноправності сторін [6, с. 210].

Однак, як свідчить аналіз експертної практики, в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при УМВС України в Хмельницькій області з часу набрання чинності новим КПК України (20 грудня 2012 року) і донині зафіксовано надзвичайно мало випадків звернення сторони захисту з питань проведення експертизи за матеріалами кримінального провадження (попри те, що у підрозділі впроваджено понад 25 видів експертних досліджень).

Трапляються випадки, коли сторона захисту ініціює залучення експерта для проведення експертизи під час безпосереднього розгляду справи в суді (наприклад, під час розгляду кримінального правопорушення у сфері економіки, коли на стадії розгляду справи в суді можуть бути надані документи, щодо яких доцільно призначити технічну експертизу документів чи почеркознавчу експертизу тощо) і суд приймає таке рішення. Дії суду цілком відповідають вимогам ст. 332 КПК України, згідно з якими під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам [1]. У цьому випадку експертизу проводять за кошти, віднесені до судових витрат.

З огляду на наявність можливості залучення експерта для проведення експертизи на договірних засадах доцільно розглянути особливості цієї дії.

Загалом поняття «договірні умови» не визначено кримінальним процесуальним законодавством і передбачає використання норм цивільного законодавства щодо договірних зобов'язань.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг» визначено механізм надання підрозділами МВС України та ДМС України платних послуг, у тому числі адміністративних, фізичним і юридичним особам (далі — послуги) за письмовою заявою фізичних або юридичних осіб із зазначенням їхніх прізвищ, імен, по батькові (найменування), місць реєстрації/проживання (місцезнаходження) та виду послуги, а також за постановою (ухвалою) суду в цивільних і господарських справах [7]. Тобто про укладення договору не йдеться, адже правовідносини щодо надання платних послуг починаються із заяви особи.

Оплата наданих підприємствами МВС України та ДМС України послуг здійснюється шляхом перерахування замовником коштів через банки, відділення

поштового зв'язку або програмно-технічні комплекси самообслуговування. Підтвердженням оплати послуг є платіжний документ (платіжне доручення, квитанція) з відміткою банку, відділення поштового зв'язку або коду проведеної операції [7].

Замовник має право відмовитися від надання замовленої послуги шляхом подання на ім'я керівника відповідного підрозділу МВС України або ДМС України заяви у письмовій формі. Повернення коштів за ненадані послуги здійснюється за письмовою заявою замовника на підставі оригіналу платіжного документа та документа, що посвідчує особу. Плата за надання послуг підрозділам МВС України не справляється (крім вартості продукції, яка використовується під час надання послуги) [7].

Згідно з доданим переліком платних послуг (затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року, у редакції постанови Кабінету Міністрів від 26 жовтня 2011 року № 1098) підрозділи Експертної служби МВС України проводять судові експертизи у цивільних і господарських справах, дослідження та оцінки різних видів (нерухомих речей, машин, обладнання тощо), проводять огляд місць проведення масових заходів на вибухонебезпеку, нанесення спеціальних індивідуальних і дублюючих ідентифікаційних номерів транспортних засобів, відстрілюють вогнепальну зброю та оглядають її технічний стан.

Водночас поза увагою залишається питання щодо укладення договору і чи можна вважати «договірними умовами» письмову заяву фізичної або юридичної особи, платіжний документ тощо. Як зазначає із цього приводу І.С. Алексєєв, термін «договір» слід розуміти комплексно: і як інтегроване поняття (що містить і угоду, і договірне зобов'язання), і як документарну форму його існування [8, с. 9].

Зрозуміло, що заява фізичної чи юридичної особи є акцептом публічної оферти, визначеної у зазначених постановках як перелік платних послуг. Водночас є певні проблеми стосовно форми договору.

Згідно зі ст. 205 ЦК України правочин може вчинятися усно або в письмовій формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом [9]. Правочини, які належить вчиняти у письмовій формі, визначено ст. 208 ЦК України. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо:

- його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони;
- воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку;
- він підписаний його стороною (сторонами) [9].

Отже, під поняттям «договірні умови» варто розуміти погоджені сторонами умови, що є істотними (вид експертизи, її складність, вартість), а також зміст яких зафіксовано у певних документах, якими сторони обмінялися під час надання послуги.

Проте, як зазначено у п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.98 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», проведення експертизи за разовими договорами може мати місце лише у випадках, коли провести її інакше неможливо. У договорі мають бути зазначені строки виконання експертизи, розмір винагороди експертові та порядок її виплати [10]. Зрозуміло, що попри чинність цієї постанови, з прийняттям нового КПК України

положення про проведення експертизи за разовими договорами лише у випадках, коли в іншому порядку провести її неможливо, нівелюється.

Слід також мати на увазі, що встановлення термінів виконання експертизи як суттєвої умови договірної зобов'язання у практичній діяльності судово-експертних установ зумовлено кількома чинниками, а саме: експертизу проводять у строки, наперед погоджені сторонами і чітко визначені договором, а у п. 1.13. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень чітко встановлено певні строки проведення експертизи з урахуванням її складності та експертного навантаження фахівців: 10 днів — щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і нескладних за характером досліджень, 1 місяць — щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень, 2 місяці — щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень, понад 2 місяці — щодо матеріалів з особливо великою кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень (використання криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування кількох методів). При цьому термін виконання експертизи не повинен перевищувати 3 місяці [11].

Існують й інші проблемні аспекти збирання та подання доказів. Загалом, як зазначає В.Т. Нор, сторона захисту фактично позбавлена рівної зі стороною обвинувачення можливості щодо збирання та подання доказів. Так, захисник може лише ініціювати перед слідчим, прокурором, слідчим суддею проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій для одержання потрібної для захисту доказової інформації. З огляду на це суд під час підготовчого провадження та слідчий суддя під час досудового розслідування сприяють захиснику у реалізації його права на збирання і подання доказів [12, с. 84, 85].

Підтвердженням існуючої процесуальної нерівності сторін є положення п. 2.1. Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6: «Судово-медична експертиза проводиться згідно з постановою особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, а також за ухвалою суду» [13]. Тобто цією інструкцією не передбачено проведення експертизи за клопотанням захисника або на договірних умовах.

Не передбачено такої можливості і Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», у ст. 71 якого визначено, що проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертиз призначається особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором або судом у порядку, встановленому законодавством, для вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері судової медицини або судової психіатрії [14]. Тобто ця норма суперечить змісту частини другої ст. 243 КПК України про залучення експерта на договірних умовах, у тому числі й для проведення обов'язкової експертизи, якою може бути і судово-медична або судово-психіатрична експертиза, і не дозволяє реалізувати право на захист шляхом використання спеціальних знань експерта.

У певних випадках для проведення експертизи сторона захисту повинна надати експерту зразки для порівняльного дослідження, певні предмети, документи тощо. Проте, оскільки доволі часто оригінали документів і предмети, необхідні для дослідження, знаходяться в матеріалах кримінального провадження і можуть

визнаватися органом досудового розслідування речовими доказами, сторона захисту позбавлена можливості надати експерту потрібні зразки для проведення експертизи [15, с. 197].

Тобто, хоча за загальним правилом зразки для проведення експертизи відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею (частина перша ст. 245 КПК України), проте, якщо вони знаходяться в матеріалах досудового розслідування, зрозуміло, що слідчий чи прокурор добровільно не надасть їх стороні захисту. У цьому випадку К.В. Легких пропонує вирішувати цю проблемну ситуацію шляхом звернення сторони захисту до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. При цьому наявні в матеріалах кримінального провадження речі та документи, потрібні стороні захисту для проведення експертизи, можна вилучити з матеріалів кримінального провадження у копіях, а якщо цього потребує дослідження — тимчасово можуть бути вилучені й відповідні оригінали [15, с. 198]. Такий механізм цілком міг би бути реалізований на практиці, враховуючи, що невиконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів є незаконним.

Якщо під час проведення певних видів експертних досліджень речовий доказ може бути частково пошкоджено або знищено, захисник повинен попередити про це слідчого суддю у своєму зверненні.

Невизначеним залишається і питання щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність. Якщо сторона обвинувачення наділена всіма правами стосовно попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку тощо, то сторона захисту такими повноваженнями не наділена. А отже, порушено не лише принцип рівності сторін перед законом, а й принцип змагальності сторін. Вирішити цю проблему можна було б, наділивши цією функцією слідчого суддю, поклавши на нього обов'язок у разі звернення сторони захисту з клопотанням про призначення експертизи винести відповідну ухвалу, дотримуючись усіх передбачених законодавством вимог.

На думку А.І. Лозового, слід доповнити ст. 70 КПК України частиною другою такого змісту: «Експерт несе відповідальність за злісне ухилення від явки до суду чи органів досудового слідства або дізнання відповідно до частини другої ст. 1853 чи ст. 1854 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за дачу завідомо неправдивого висновку або відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 384 чи 385 КК України, за розголошення відомостей, що стали йому відомими у зв'язку з проведенням ним експертизи, за ст. 387 КК України та за невиконання інших обов'язків відповідальність, установлену законом» [16, с. 196].

Стосовно шляхів вирішення проблемних аспектів процесуального залучення експерта та призначення експертизи стороною захисту доцільно навести думку А.В. Скаріної, яка вважає, що розмежування підстав, за якими сторона захисту залучає експерта за клопотанням, а за якими самостійно, дозволить урегулювати питання щодо порядку залучення експерта для проведення експертизи та усунути суперечності в положеннях КПК України [17].

Проте, незважаючи на окремі прогалини та неточності понятійного апарату нового КПК, як зазначає Н.М. Ткаченко, його прогресивні положення дозволяють

суттєво розширити можливість застосування учасниками кримінального провадження спеціальних знань для забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у справі та захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорони прав і свобод. Підсумовуючи викладене вище, можна дійти таких висновків.

Питання залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи у КПК України нині має декларативний характер і лише починає реалізовуватися у діяльності судово-експертних установ МВС України.

Судово-медичні та судово-психіатричні експертизи в межах кримінального провадження на договірних умовах на цей час не проводять через певні колізії у нормативно-правовому регулюванні проведення таких експертиз на відомчому рівні та у нормах чинного КПК України.

Для залучення експерта на договірних умовах сторона захисту має звернутися з клопотанням до керівника експертної установи із зазначенням:

- стислого викладення обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

- правової кваліфікації кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті (частини статті) (з копією витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань);

- стислого викладення обставин, якими обґрунтовано доводи клопотання про залучення експерта;

- експерта або експертної установи, яким слід доручити проведення експертизи;

- виду експертного дослідження, яке потрібно провести, та переліку запитань, які ставляться експерту.

До клопотання обов'язково слід додати:

- копії матеріалів, якими обґрунтовано доводи клопотання;

- копії документів, які підтверджують повноваження захисника (копію свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, копію ордеру, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги);

- вихідні дані для проведення експертного дослідження (об'єкт експертизи або доступ до об'єкта).

Висновок експерта, залученого слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, дозволяє їй отримати повноцінний доказ, який не потребує жодної додаткової легалізації.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : станом на 15 травня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10. — Ст. 88.

2. *Щербаковский М.Г.* Составительные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины / М.Г. Щербаковский, Л.П. Щербаковская // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. — 2013. — Т. 26 (65). — № 1. — С. 326-331.

3. *Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»* : станом на 05 липня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 27. — Ст. 282.

4. *Калюга К.В.* До проблеми призначення судових експертиз в умовах нового процесуального законодавства / К.В. Калюга // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : зб. матер. круг. столу (Запоріжжя, 20 лист. 2013 р.). — Запоріжжя, 2013. — С. 33—35.

5. *Закон України «Про судову експертизу»* // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 233 (зі змінами та доповненнями).

6. *Гора І.В.* Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України / І.В. Гора // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 1. — С. 209—214.

7. *Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 року № 1098 «Деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг»* // Офіційний вісник України. — 2011. — № 84. — С. 37.

8. *Алексеев І.С.* Поняття та функції цивільно-правового договору / І.С. Алексеев // Форум права. — 2010. — № 2. — С. 7—10.

9. *Цивільний кодекс України* // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356 (зі змінами та доповненнями).

10. *Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1998 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

11. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5)* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

12. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.

13. *Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>.

14. *Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»* від 19.11.1992 № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 4. — Ст. 19 (зі змінами та доповненнями).

15. *Легких К.В.* Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження / К.В. Легких // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 2. — С. 196—200.

16. *Лозовий А.І.* Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проєкті нового Кримінального процесуального кодексу України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2011. — Вип. 11 — С. 195—196.

17. *Скнаріна А.В.* Кримінально-процесуальний статус захисника за новим КПК України [Електронний ресурс] / А.В. Скнаріна. — Режим доступу : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130119.html>.

18. *Ткаченко Н.М.* Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] / Н.М. Ткаченко. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-13>.

19. *Зеленькова І.О.* Допуск захисника у справі / І.О. Зеленькова // Юридична газета. — 2011. — № 24 (14 червня). — С. 22—23.